

**В ТЪРСЕНЕ НА ЧОВЕШКОТО:
ПОГЛЕД КЪМ НЯКОЛКО ТЕКСТА
ОТ БОРИС ХРИСТОВ И БОХУМИЛ ХРАБАЛ¹**

Александра Александрова
Софийски университет „Свети Климент Охридски“

**SEARCHING FOR HUMANITY: INTERPRETING SEVERAL
NOVELS BY BORIS HRISTOV AND BOHUMIL HRABAL**

Aleksandra Aleksandrova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The current research talks about the limits of humanity in preapocalyptic totalitarian reality and sanity as a counterpoint to norm, as represented in three unofficial novels, written by Boris Hristov and Bohumil Hrabal during the Communism in Bulgaria and Czechoslovakia. “Too Loud a Solitude” by Hrabal, and “Livor mortis” and “The Blind Dog” by Hristov depict outsiders and marginals who destabilize the socialist vision of normality. The novels expose the problems of freedom, sanity, death, social unification and annihilation of individuality.

Key words: Boris Hristov, Bohumil Hrabal, Unofficial Literature, Marginal, Humanity

Настоящият текст насочва вниманието към два колоса на чешката и българската неофициална литература от 70-те и 80-те години на ХХ в., каквито са писателите Борис Христов и Бохумил Храбал. Подобно сравнение предоставя възможност за проследяване на колкото различните, толкова и сходни поетико-философски търсения на двамата автори, избрали да стоят извън официалната литература по

¹ Настоящото изследване е част от постдокторантския проект на тема „Норма и нормалност в няколко белетристични текста от Борис Христов, Бохумил Храбал и Егон Бонди“, подкрепен от Министерството на образованието и науката по Националната програма „Млади учени и постдокторанти – 2“, 2022 г.

времето на тоталитарните режими в България и Чехословакия и в същото време изградили сложни взаимоотношения с публичността. Повестите на Борис Христов „Сляпото куче“ (1980 г.) и „Смъртни петна“ (1984 г.) и романът на Бохумил Храбал „Прекалено шумна самота“ (1976 г., превод на български от Анжелина Пенчева, 2018 г.) разобличават нормите и привидната свобода на индивидуалността и разколебават представата за нормалността.

Въпросът за **търсенето на измеренията на човешкото** извежда на преден план проблема за нормалността като контрапункт на нормата, но и като нейно производно – не толкова от психологическа, колкото от човешка гледна точка. Героите в посочените текстове запазват своята човечност и духовна хигиена въпреки разрушителните социални механизми. Авторите схващания поставят границата между нормалността и лудостта, между свободата и нормата и показват, че човешката идентичност в условията на принуда е възможна само ако индивидът стои в периферията на общоприетото. От своя страна смъртта се превръща в единствен морален императив, когато целият външен свят се разпада. Тя е път нагоре, а не надолу и именно тази вертикална конструкция се проявява еднакво силно и при двамата автори.

Като един от най-популярните, четени и издавани съвременни чешки писатели, **Бохумил Храбал** е безспорно един от най-изследваните. Неговото творческо битие по времето на комунизма е особено поляризирано, тъй като в началото на 50-те години на миналия век като автор на поезия той става част от първопроходците на подземната култура в Чехословакия. Близкото му приятелство с Егон Бонди и с художника Владимир Боудник е охудожествено в повестта „Нежният варварин“. През 60-те години Храбал в тандем с режисьора Иржи Менцел създават киношедьовъра „Строго охранявани влакове“, с което чехите получават своя първи „Оскар“. След стагнацията в резултат на т. нар. „нормализация“, през седмото десетилетие за Бохумил Храбал настъпва нов етап в творческото му битие. Поетиката му се променя, т. нар. *rábení*, характерно за по-ранните му текстове, се балансира. Терминът може да се преведе като бръщолевене, дрънкане, което е, най-общо казано, типът разговор, който човек завързва с непознати и при който се скача от тема в тема.

Ако през първия етап, преди настъпването на нормализацията, някои от любимите му писателски похвати (Зумър 1990: 123), повлияни от сюрреализма и дадаизма, са монтажът и колажът, които представят безкраен низ от спомени, емоции, случки, абсурдни асоциации, мъдрости, поръсени с щипка лудост, сменящи се вихрено и като пъл-

тър калейдоскоп, а езикът на автора е експресивен, „кръчмарски“, привидно изкопиран от живата реч, то през 70-те години, когато написва своите белетристични шедеври „Обслужвал съм английския крал“ и „Прекалено шумна самота“, Храбал започва играта на себerealизация в неблагоприятните условия на новата стагнация. В този период, в който отново изпада в немилост, той остава встрани от публичния живот, но в контакт с живителната среда на приятелите и кръчмите. Неговата творческа визия и начинът му на писане нямат аналог и нямат място в официалната литература, но и значително се различават от всичко, с което читателите са свикнали по отношение на предходното му творчество. Усилва се автобиографичността, монологите и първоличният повествователен модел зачестяват, като задумите на различните герои разпознаваме именно авторовите екзистенциални търсения. Въпреки философския дух на монологите не се нарушава нито ритъмът, нито виталността и живостта на потока на съзнанието, характерни за цялото творчество на Храбал. Като връх на този повествователен модел може да бъде идентифициран именно краткият роман „Прекалено шумна самота“ от 1976 г.

От своя страна фигурата на **Борис Христов** за българската литературна среда представлява също толкова ярък културен и субкултурен феномен. За кратко през 70-те години Христов заема водещо място като официално дебютирал поет. Жестът на оттегляне от публичността и до днес вълнува изследователите. Михаил Неделчев например го определя като „алтернативен социокултурен жест, като поредна (...) изява на етиката от културата на стоическата нормалност в последните десетилетия на социалистическата епоха“ (Неделчев 2013: 30). Този изненадващ социален отказ в апогея на славата, след като е издал две изключително успешни стихосбирки – „Вечерен тромпет“ и „Честен кръст“, извежда по-нататъшното творчество на Христов в полето на неофициалното. Забелязва се тенденция да се изследва поезията му за сметка на прозата, макар че повестите са тематично и поетическо продължение на поезията му, както отбелязват Иван Станков, Росица Димчева, Пламен Антонов, Едвин Сугарев и др. (вж. Дойнов, съст. 2013).

До този момент не е осъществяван паралелен анализ на творби на Борис Христов и Бохумил Храбал и не могат да не се отбележат някои социокултурни сходства, които предразполагат към подобно изследване. От една страна, произведенията „Смъртни петна“, „Сляпото куче“ и „Прекалено шумна самота“ изчакват търпеливо своето официално публикуване след 1989 г., а по времето на своето написва-

не остават в сферата на забранените текстове и се разпространяват под формата или на малотиражен самиздат предимно в чужбина (в случая с текста на Храбал), или остават блокирани като „литература от чекмеджето“². И двамата автори са подложени на рестрикции от властта, и двамата творят в принудата на социална и творческа изолация. Непренебрежимо сходство в поетиките на Храбал и Христов е масивният слой автобиографизми, с който са пропити разглежданите текстове. Написани в подобните условия на капсулирана и нивелирана литературна реалност, тези творби излизат извън коловозите на творческо-социалните парадигми на тоталитарния апарат, за да разобличат нормативността. С почти кафкиански маниер е дестабилизирана линията между реално и фантастично и чрез ярки гротески е очертана антихуманността на бюрократичното тоталитарно общество, което лишава колективния човек от възможността за индивидуалност и свободен избор. Тези произведения са поетико-романтични изповеди, те предлагат свои собствени философско-екзистенциални концепти за мястото на т. нар. „малък човек“ в смазващия свят на забрани, заблуди, егоцентрични стремления и привиден успех. Най-голямата заслуга на тези творби е, че показват декласирания герой, който свети със собствена светлина, която струи изпод парцаливата му външност, той е истинският носител на мъдростта и човечността, сплескани от общественото менгеме.

Героите на Храбал и Христов са натоварени с определени митологизми, те са носители на нещо едновременно градивно, но и ретроградно, за тях не са приложими модерните естетически концепции на времето, в което са разположени. Те служат като проводник за идентификация не само на колективната периферия на тоталитарното общество, но и като еманация на персоналния авторов мит – и Христов, и Храбал правят този автомитологизиращ жест съзнателно.

Посредством усложнените метафори и активната игра между въображаемото и реалното почеркът на Христов в неговите белетристични текстове остава недопустим за официалната власт, причинява напрежение и довежда до единствения възможен полезен ход – да бъде забранен, смълчан, притиснат встрани от публичното, което е колкото външно наложено, толкова и лично авторово решение. В двата негови може би най-знакови неофициални текста – „Сляпото куче“ и

² С термина „литература от чекмеджето“ чешкият българист Якуб Микулецки обозначава онази неофициална литературна продукция в НРБ, която е непубликувана и остава в личните архиви на авторите до падането на комунистическия режим у нас, а в някои случаи – и до днес. Вж. Микулецки 2021: 14.

„Смъртни петна“, се разгръща цялата сивота и болезненост на спрялото време на 70-те и 80-те години, пречупено през личното авторово страдание, но осмислящо абсолютния социален блокаж. Ако в образите на Лазар Вехтошаря от „Сляпото куче“ и Тилза Натаил от „Смъртни петна“ е явна автостилизацията на самия Христов, то в **гротесковите социални визии** в двете повести си проличават безпомощността и безвремието на обикновения човек, притиснат в своята собствена маргиналия, външно мръсен и социално изпаднал, но със съхранена вътрешна чистота и свободен дух. Както в поезията, така и в прозата си Борис Христов избира да постави в центъра на ситуацията именно „малкия човек“, самотника, провинциала, пред когото има повече перспектива, отколкото пред онзи, който е вече на върха, който е горе. Персонажът маргинал има възможността да впери поглед към небето, да търси свободата, да се визира в невидимите лъчи на битието. Разположен отвъд координатата на нормата, той може да изглежда не-нормален, но тази конструкция всъщност му дава повече шансове да разгръне своята идентичност в условията на социални ограничения. Именно такъв е Лазар Вехтошаря, чиято максима е „живей като птица, умри като куче“ (данни за източника). Повестта „Сляпото куче“ е бунтът на съвестта, радикалното противопоставяне на света и протестът срещу подмяната на човешкото в условията на тотален морален разпад. Реалността е десакрализирана, животът на главния герой Лазар е ограничен физически в конския фургон на оградената с буфери изоставена жп линия, както и в кръчмата, изградена на място на някогашната чакалня.

Героите на Христов са странни хора, грешни, пияници, но са по-нормални от всички останали – от служителите в погребалното бюро, от попа, от платената утешителка – всички тези антиличности са еманация на цинизма на институциите, които поругават човешкото, които са способни да изтръскат цигарата си в ръката на мъртвеца или да осквернят мъртвото тяло на младо момиче. Както пише Божидар Кунчев, „саркастичен, съчетал умело трагичното с комичното, поет в прозата си, с умението да насити разказаното с мъдрост и метафоричност, авторът придава на повестта си голяма познавателна стойност. Тя е драматичен разказ за една действителност, погубваща, но и самата тя обречена на гибел“ (Кунчев 2013: 89).

От друга страна, повестта „Смъртни петна“ е своеобразен връх в творческия път на Борис Христов, защото, освен че представлява поезия в проза, тя предлага и антология на т. нар. фореми на автора – тристишия, органично свързани с повествованието, но и самостоятел-

ни поетически конструкции. В текста е усилен метафоричността, усещането за надреалност, метафизичност и аутомитологизъм е най-силно, срещат се мотиви от стихосбирките „Честен кръст“ и „Вечерен тромпет“, а някои от героите и темите в самата повест преминават покъсно и в романа „Бащата на яйцето“. Всичко това свидетелства за една последователна и пълнокръвна творческа мисъл. Чрез пътя на героя Тилза Натаил нагоре към върха, където попада, когато достига Христова възраст, и последвалото шеметно спускане надолу се чертае траекторията на самата поезия като живот, чиято територия е страданието. Особено силно Христов разгръща проблема за съпричастността, любовта и страданието, за способността на личността да помогне на падналия, да го утеши в мъката му. Тази повест е едновременно и просветление, и изповед, и автобиография, и осъзнаване, че „колкото човек расте в очите на околните, толкова по-ниско пада в собствените си очи“ (Христов 2015: 109). Поезията се превръща в самотно пътешествие през териториите на духа (Сугарев 2013: 103) – път, който първо води нагоре, но после неизбежно се спуска надолу.

Героят на Бохумил Храбал Хантя от „Прекалено шумна самота“ също е персонаж, чийто поглед е винаги вперен нагоре – пряко и преносно. Макар многократното повторение на фразата „тридесет и пет години работя в пункт за вторични суровини и пресовам стара хартия“ да създава усещането за праволинейност, за движение на живота по хоризонтала, всъщност този емблематичен протагонист се движи нагоре, защото постоянно се образува *против* волята си и развива такава изключителна чувствителност към ценността на знанието и към книгата като негов носител, че в крайна сметка работата се равнява с живота. Хантя отбелязва, че „чрез книгите и от книгите разбрах една поука – че небесата изобщо не са хуманни и че човек с остър ум също няма как да бъде хуманен, и не защото не иска да бъде, а защото това противоречи на правилната насока на мисленето“ (Храбал 2018: 10). Тук вертикалата нагоре е подчертана допълнително от физическата обусловеност на пресовача на хартия – затворен да работи в едно мазе, понякога, въпреки че тази работа се е превърнала в неговия живот, му опротивява и „на дъното на моето подземие се образуваше блато, разлагаше се и нагоре се издигаха мехурчета като блуждаещи огънчета над пън, разпадащ се в отвратителна локва кал“ (Храбал 2018: 30). Гротесковата визия за гниещата хартия във влажното и тъмно мазе е в контраст с безценните книжни находки, които Хантя грижливо спасява и занася вкъщи. Той не е способен да унищожава с лека ръка книгите, които ос-

таналите изхвърлят, и това неизбежно го отдалечава от прагматичността на новите по-млади и хладнокръвни работници.

Хантя е неефективен, неадаптивен, извън модернизиранието на трудовия процес. В очите на своя началник грубиян и на младите той е една ретроградна фигура, която повече няма място в забързаните процеси на пресоване на хартия, но и изобщо в обществения живот. Хантя е самотникът, мечтателят, надарен с простотата на обикновения работник, но с вселенския ум на един образован против волята си човек. Той е способен да цитира Хегел, Кант, Ницше, Еразъм Ротердамски, Еклесиаст, развил е Сизифов комплекс и когато го понижават да пресова обикновена хартия, а не книги, той спира да вижда смисъл не само в работата си, но и в собствения си живот. Затова и неговият образ е толкова вълнуващ и привлекателен. Храбал акцентира върху мотивите за плодотворна самота, в която човек може да изживее връзката си с кръговрата на битието. Доминират мотиви, които се развиват като самостоятелни вариации на тема битието на човека, а той от своя страна не спира да гледа нагоре и не се отдава на копнежа да се самонадскочи. Монологът на Хантя вече не е характерният за „пабителския“ персонаж монолог. Според френския изследовател Марио Пелетие (1988) в тази книга е изграден един от „най-пронизващите образи на натрошения тоталитарен режим и с едновременно кафкианската същинска чешка ирония е проникновена история на тема **мястото на човека в света**“ (цит. по Янкович 1993: 135).

Във фигурата на Хантя можем да разпознаем самия Храбал, който в книгата „Счупени огледала“ (Rozbitá zrcadla) признава, че романът е автобиографичен, тъй като самият той прекарва няколко години в пункт за събиране на вторични суровини. Споделя, че това преживяване го разтърсва така силно, че след това разказва за него в кръчмите толкова дълго време, че в един момент започва да не различава кое е истина и кое е измислица. В пункта за вторични суровини на ул. „Спалена“ в Прага Храбал прекарва от 1954 до 1959 г. в компанията на Индржих Пойкерт – Хантя, първообраз на героя в „Прекалено шумна самота“, който се появява и в новелата „Сватби в къщата“³ (Янкович 1993: 136).

Разобличаването на социалния строй, който отнема надеждата за истинност, и представянето на проблема за **нормата** през оптиката

³ „Сватби в къщата“ в превод от Васил Самоковлиев излиза на българския книжен пазар през декември 2021 г. (издателство „Колибри“), а в края на 2022 г. същото издателство публикува и VITA NUOVA – втората книга от автобиографичната трилогия, включваща „Сватби в къщата“ и „Пролуки“.

на героя от социалната периферия, притиснат и зависим от бюрократично-идеологическите обстоятелства на своето времепространство, безпощадно дирижиращо отделните съдби и отнемашо човечността, е основната тематична ос, която свързва Храбал и Христов. И при двамата автори се срещаме с маргинални персонажи, декласирани, отритнати в периферията на обществото фигури, с отблъскващ външен вид, но с красива душевност. Техният статут се разколебава единствено от **стилизирането на образа на самите автори**, които инкорпорират собствените си екзистенциални търсения в своите герои – дали това ще е Хантя, дали ще е Лазар Вехтошаря, който съзнателно бърза към края на живота си и по пътя откупува всички палта, които някога е ушил, за да заличи всяка следа след себе си, дали ще е фантастичната фигура на Тилза Натаил, който се е втурнал от върха на склона към платото, за да изживее живота си по-бързо и да настигне онези, тръгнали преди него, откривайки истината за баща си, вселената и смисъла на поезията. Всеки един от героите е надарен с особена изключителност, всеки от тях се движи в алегоричния вертикал надолу и нагоре, а изходът е единствено възможен нагоре. Въпреки трагичния житейски финал при всеки един от протагонистите особняци, Христов и Храбал успяват да разколебаят **представата за смъртта** като негатив, а по-скоро я издигат в статут на единствен възможен морален императив в нехуманните условия на тоталитарна власт, когато усещането за предстоящ социален и духовен апокалипсис е повече от силно. Ето защо Бохумил Храбал и Борис Христов, макар да нямат реален контакт или форма на каквато и да е приемственост помежду си, в две от най-травматичните десетилетия за социалистическа Чехословакия и България интуитивно усещат по сходен начин проблема за малкия човек в периферията, за когото агресивните социални норми са разрушителни, непродуктивни, разграждащи личността, принудена да бъде отвъд нормата, такава, каквато я приема публичният нивелир.

Осмислянето на близкото социалистическо минало в Чехия все още не е приключило – по същия начин, както не е приключило и в България. Поради тази причина всеки един компаративистки жест сам по себе си активизира процесите на осмисляне на националните идентичности на европейските народи чрез средствата на собствената им културна, социална и историческа памет и популяризиране на културно-литературното наследство, останало по една или друга причина в периферията на вниманието на читатели и литературни историци.

ЛИТЕРАТУРА

- Дойнов, съст. 2013:** Дойнов, П. (съст.). *Борис Христов в българската литература и култура. Изследвания, статии, есета.* [Doynov, P. (sast.) Boris Hristov v balgarskata literatura i kultura. Izsledvaniya, statii, eseta.] София: Кралица Маб, 2013.
- Зумър 1990:** Zumr, J. Ideová inspirace Bohumila Hrabala. // Jankovič, Milan, Zumr, Josef aj. (ed.) *Hrabaliana. Sborník prací k 75. narozeninám Bohumila Hrabala.* Praha: Prostor, 1990, 121 – 136.
- Кунчев 2013:** Кунчев, Б. „Живей като птица, умри като куче!“ [Kunchev, B. „Zhivej kao ptitsa, umri kao kuche!“] // Дойнов, Пламен (съст.). *Борис Христов в българската литература и култура. Изследвания, статии, есета.* София: Кралица Маб, 2013, 59 – 81.
- Микулецки 2021:** Mikulecký, J. *Mezi disentem, undergroundem a šedou zónou. Neoficiální bulharská literatura 1944 – 1989.* Praha: Academia / Slovanský ústav AV ČR, 2021.
- Неделчев 2013:** Неделчев, М. Жестът на оттеглянето. [Nedelchev, M. Zhestat na otteglyaneto.] // Дойнов, Пламен (съст.). *Борис Христов в българската литература и култура. Изследвания, статии, есета.* София: Кралица Маб, 2013, 30 – 39.
- Сугарев 2013:** Сугарев, Е. Форемите на Борис Христов. [Sugarev, E. Foremite na Boris Hristov.] // Дойнов, Пламен (съст.). *Борис Христов в българската литература и култура. Изследвания, статии, есета.* София: Кралица Маб, 2013, 100 – 125.
- Храбал 2018:** Храбал, Б. *Прекалено шумна самота.* [Hrabal, B. Prekaleno shumna samota.] София: ИК „Колибри“, 2018.
- Христов 1990:** Христов, Б. *Сляпото куче. Долината на обувките.* [Hristov, B. Slyapoto kuche. Dolinata na obuvkite.] Варна: Книгоиздателство „Георги Бакалов“, 1990.
- Христов 2015:** Христов, Б. *Стълп от прах.* [Hristov, B. Stalp ot prah.] София: Рива, 2015.
- Янкович 1993:** Jankovič, M. Bohumil Hrabal: Příliš hlučná samota (1977). // Holý, Jiří, ed. *Český Parnas. Literatura 1970 – 1990. Interpretace vybraných děl 60 autorů.* Praha: Galaxie, 1993, 134 – 141.